

Mondialisering en de geografie van collectieve actie

ESSAY Virginie Mamadouh

De geografie van sociale bewegingen is door mondialisering grondig gewijzigd: economische globalisering, verstedelijking en suburbanisatie, grensoverschrijdende migratie, maar vooral digitalisering beïnvloeden zowel de doelstellingen als de middelen van collectieve actie.

De geografische dimensies van collectieve actie zijn vaak het stiefkindje van sociologisch en politicologisch onderzoek. Collectieve actie wordt zonder er veel over na te denken als nationaal gedefinieerd. Geografen en stadssociologen die zich met collectieve actie bezighouden vragen aandacht voor de rol van ruimte en plaats. Daarbij spelen zowel de inbedding van collectieve actie op een bepaalde locatie als het schaalniveau waarop men zich richt om sociale verandering te realiseren een belangrijke rol. Sommige collectieve acties en bewegingen vertolken eisen en discoursen die ook expliciet en nadrukkelijk gericht zijn op ruimtelijke thema's, zoals de ruimtelijke ordening en stedelijke herinrichting, gentrificatie, huisvesting, (ruimtelijke) mobiliteit en de inrichting van de publieke ruimte.

Oude 'nieuwe' sociale bewegingen en de stad

In West-Europa en in het bijzonder in Nederland, was de kraakbeweging een belangrijk voorbeeld van een dergelijke stedelijke sociale beweging. Vanaf het einde van de jaren zestig mobiliseerden West-Europese kraakbewegingen jongeren die moeilijk aan een woonruimte konden komen. Hun aanpak verschilde afhankelijk van de structuur van de nationale en lokale woningmarkt. In Amsterdam, waar de woningmarkt strak gereguleerd werd door de sociale woningdistributie, vielen jongeren buiten de boot omdat men 27 moest zijn om als woningzoekende geregistreerd te worden. Tegelijkertijd waren er vele lege ruimtes die door krakers in gebruik werden genomen. Sommige krakers zochten simpelweg een dak boven hun hoofd, andere waren op zoek naar andersoortige woonruimte. Grotere gebouwen voor woongemeenschappen en plekken geschikt voor woon-werk activiteiten, kunstenaars of kleine alternatieve bedrijven.

Bovendien werden in de gekraakte panden ruimtes gerealiseerd voor alternatieve gemeenschappelijke voorzieningen zoals cafés, restaurants of kinderdagverblijven, en werk- en vergaderruimtes voor actiegroepen. Ook richtten sommige krakers zich op het behoud van gehele complexen of buurten en ijverden zij voor andere keuzes in de voortdurende herontwikkeling van de stad. Zij ageren tegen de opmars van kantoorgebouwen, hotels en restaurants in de binnenstad en tegen gentrificatie in oude volksbuurten.

Krakers organiseerden zich zowel in buurtgroepen als op stedelijke en landelijke schaalniveau en er vonden uitwisselingen plaats met buitenlandse kraakgroepen. Op haar hoogtepunt in de jaren tachtig vormde de Nederlandse kraakbeweging vanwege de gemeenschappelijke voorzieningen en het voltijdse activisme van sommige bewoners de spil in een breed spectrum aan nieuwe sociale bewegingen zoals de vredesbeweging, milieubeweging, vrouwenbeweging, homobeweging en de dierenrechtenbeweging. Sommige panden stonden symbool voor de strijd om de stad in brede zin; in die gevallen konden demonstraties een landelijk karakter krijgen, met actievoerders en medestanders uit andere steden. Dat krakersgroepen in sommige landen meer succes boekten dan in andere, had te maken met de nationale wetgeving: in sommige landen was kraken verboden, terwijl in andere het gebruik van lang leegstaande ruimtes toegestaan of gedoogd werd. De reactie van het politieke establishment, de politieke partijen en andere actiegroepen zoals huurbonden en buurtactiegroepen was bepalend voor de mate waarin wensen werden ingewilligd. In Amsterdam beheerste de kraakbeweging begin jaren tachtig de lokale politieke agenda door de schaal van de problematiek, met andere woorden de omvangrijke woningnood en leegstand, en de grote mobilisatie. Er werd gebruik gemaakt van mogelijkheden in de nationale wetgeving rond bouw en verbouw van jongerenhuisvesting om kraakpanden te legaliseren.

De slag om concrete panden en complexen mag niet verhullen dat de belangrijkste bijdrage van de kraakbeweging wellicht in de discussieve sfeer ligt. Door ludieke acties maakten actievoerders jongeren

Actie tegen het kraakverbod in Amsterdam. Foto: Jos van Zetten (1 december 2009, Amsterdam)

zoals de Provo's en kabouters vanaf 1965 het kraken denkbaar. Daarna droegen krakers met hun alternatieve voorzieningen bij aan een radicale omslag in het denken over de stad. Men stapte af van de modernistische idealen zoals functiescheiding en cityvorming in en rond de binnenstad, en pleitte voor een herwaardering van oude woonbuurten die in de jaren zestig voor de sloop bestemd waren. De Amsterdamse Pijp en Jordaan zijn goede voorbeelden van dergelijke oude volksbuurten die leeg liepen toen gezinnen naar de groeikernen verhuisden en die inmiddels weer populair zijn geworden en waar functiemenging woningen, kleine winkels, werkruimtes, kantoren en horeca in elkaars nabijheid houdt.

Het voeren van actie kent een eigen geografie

De geografie van collectieve actie

De acties en de ideologie van andere sociale bewegingen zijn wellicht minder gericht op de strijd om de ruimte. Toch hebben ook hun eisen altijd een ruimtelijke component. Eisen over de meest uiteenlopende thema's, inclusief religieuze identiteiten, gender of seksualiteit, worden

concreet gemaakt met ruimtelijke referenties en claims. Ook als een beweging zich niet bewust met ruimtelijke strategie bezighoudt, kennen het organiseren van een beweging en het voeren van actie een eigen geografie, met een specifieke configuratie van lokale en bovenlokale activiteiten. Ten slotte zijn de institutionele en politieke contexten waarin activisten zich organiseren ook ruimtelijk gedefinieerd en daar moeten zij rekening houden als zij resultaten willen boeken. Zij moeten zich bijvoorbeeld vaak op de nationale overheid richten, omdat deze de wettelijke kaders bepaalt die zij willen veranderen.

De veranderende context

De geografische dimensie van collectieve actie is door mondialisering, verstedelijking en digitalisering ingrijpend gewijzigd. Voor een deel is sprake van verandering in de uitdrukkingsvormen van collectieve acties en de reactie daarop door de overheid en andere maatschappelijke actoren. Dit hangt samen met de opkomst van nieuwe informatietechnologieën, internationale migratie en de veranderingen van bestuurlijke verhoudingen door decentralisatie en Europeanisering en tussen publieke en publieke actoren door financialisering, maar ook door privatisering van openbare veiligheid en andere publieke zaken. Deze veranderingen hebben invloed op de manier waarop activisten zich organiseren

en actie voeren. Door mondialisering en verstedelijking zijn relaties tussen activisten op verschillende plekken hechter dan ooit en hun lokale eisen steeds meer aan elkaar verbonden. De groeiende diversiteit van de stedelijke bevolking – qua taal en (politieke) cultuur – maakt daarentegen het mobiliseren en organiseren moeilijker.

De digitalisering faciliteert de communicatie tussen activisten op verschillende locaties en vergemakkelijkt het organiseren van horizontale netwerken. Het snel uitwisselen van grote hoeveelheden informatie over grote afstanden is niet meer het alleenrecht van de macht en het hoeft niet meer hiërarchisch te worden georganiseerd. Media-activisme heeft zich explosief ontwikkeld sinds het ontstaan van 'Internet 2.0'. Dit is te zien aan het interactief verzorgen van alternatieve media, eerst dankzij wiki's en platforms zoals Indymedia, en later met sociale media zoals Facebook, Twitter en Whatsapp. Daarnaast heeft de mobiele telefonie demonstratietactieken grondig veranderd en daarmee ook het verloop van de strijd op straat en op de barricades, de zogenaamde 'stadsoorlogen'. Mobiele telefoons zijn ook van belang bij het vastleggen van acties en van de reactie van de tegenpartij zoals de politie en het leger. Foto's van mishandelde of dode demonstranten worden razendsnel online verspreid en helpen bij het mobiliseren van externe steun en druk uitoefenen op gezagdragers zij het met wisselende resultaten zoals wij recentelijk zagen in Iran, Syrië, Egypte of Oekraïne. Internet zorgde ook voor het ontstaan van nieuwe actievormen. Online petitie zoals avaa.org en e-mailcampagnes, maar ook 'hacktivisme', het blokkeren of 'kapen' van websites of het verspreiden van geheime informatie (zoals bij de WikiLeaks-affaire). Ten slotte heeft videosurveillance, al dan niet gecombineerd met gezichtserkenning en het volgen van mensen via GPS de mogelijkheden voor het voeren van een 'stadsguerrilla' drastisch veranderd. Er is een 'augmented reality' van het straatactivisme ontstaan dat nodig onderzocht moet worden. Kwesties rond databescherming en privacy rond betalingsverkeer, telefonie en internet hebben een extra relevantie voor activisten en hun sympathisanten.

Nieuwe ruimtelijke kwesties

Met de voortschrijdende mondialisering, verstedelijking en digitalisering zijn er ook nieuwe, ruimtelijke, maatschappelijke kwesties ontstaan die door activisten aan de kaak worden gesteld: de ontmanteling van de welvaartstaat, regulering van mobiliteit en van internet.

De afgelopen dertig jaar zijn gekenmerkt door de terugtrekkende overheid en de ontmanteling van de Europese welvaartstaat. Dit gebeurde deels onder leiding van nationale neoliberale partijen en door afspraken die nationale regeringen in supranationaal of internationaal verband hebben gemaakt, zoals binnen de EU of Wereldhandelsorganisatie. Dat heeft vergaande gevolgen op de inrichting van steden. Het uit zich in steden als Amsterdam in een verandering van de woningmarkt, waarbij de sociale huursector wordt teruggedrongen, met alle gevolgen van dien voor de groepen die er voorheen op waren aangewezen. Dat proces leidt tot privatisering van de woonschuld als de middenklasse wordt gedwongen een woning te kopen met een woekerhypotheek. In de binnenstedelijke buurten leidt dit tot staatsgeleide gentrificatie. Geld bepaalt de toegang tot de stad. Het wordt bon ton om te stellen dat wie het niet kan betalen niet meer in de stad mag wonen.

Dit is precies het beeld waar de huurbonden, buurtgroepen en kraakbewegingen de afgelopen veertig jaar tegen hebben gestreden. Toch lijkt het niet te lukken om mensen te mobiliseren tegen deze trend. Het kraken van leegstaande ruimte is in Nederland na veertig jaar alsnog gecriminaliseerd en het bestaan van kraakgroepen is nauwelijks meer zichtbaar. Het gebrek aan actiebereidheid in Amsterdam en andere Nederlandse steden staat in schril contrast met de vele acties en alternatieven die in de jaren negentig elders opkwamen tegen economische deregulering en globalisering onder de vlag van de antiglobaliseringsbeweging. Nederlandse steden steken ook pover af ten opzichte van die in Zuid-Europese landen, wat betreft de lokale protestinitiatieven die onder de noemer van Occupy en de Indignados bloeiden sinds het uitbreken van de kredietcrisis in 2008 en de economische gevolgen ervan in Europa.

Regulering van mobiliteit en internet

Mobiliteit en de controle daarop is een andere brandende ruimtelijke kwestie, of beter gezegd een bonte verzameling kwesties die met bewegingsvrijheid te maken hebben. Op lokaal niveau is de intensivering van het verkeer aanleiding voor regulering om de overlast te beteugelen. Het gaat om verkeer en congestie in de steden en de fileproblematiek, om overbelaste spoorwegen en om de parkeerproblematiek. Met de suburbanisatie is dat een alsmat prangender vraag geworden.

Anonymous: online activisme leidt tot wereldwijde acties.
Foto: Anonymous9000 (16 januari 2010)

De digitalisering heeft echter gezorgd dat thuiswerken voor veel meer activiteiten dan voorheen een optie geworden is. Het nieuwe werken belooft flexibele werktijden die sommige ruimtelijke problemen zouden kunnen helpen oplossen, maar het draagt ook bij aan de precarisering van het bestaan van de werkende bevolking.

Daarnaast staat de toegenomen mobiliteit aan de bron van vele ruimtelijke en maatschappelijke kwesties rond internationale migratie binnen de EU of uit derde landen. Een deel van deze migratie is over de laatste dertig jaren gecriminaliseerd. De notie dat mensen 'illegaal' zijn als zij in Nederland of België binnenkomen zonder de benodigde toestemming of er verblijven zonder de benodigde verblijfstitel, is gemeengoed geworden. Tegelijkertijd zijn andere migratiestromen door de realisering van de interne markt van de EU en de daarmee samenhangende vrijheid van beweging versterkt.

Collectieve acties aangaande deze verschillende vormen van mobiliteit zijn zeer divers. Veel collectieve acties over de lokale vervoerproblematiek, de auto-overlast, betere voorzieningen voor fietsers hebben een milieuachtergrond en daarmee ook een ruimtelijke agenda. Collectieve acties over het nieuwe werken hebben daarentegen zelden een uitgewerkte ruimtelijke agenda. En er wordt nauwelijks een verband gezien met grensoverschrijdende mobiliteitsvraagstukken. Van een gezamenlijke strijd tegen de poging van de staat om bewegingen steeds meer onder controle te brengen is geen sprake. Er zijn nauwelijks banden met de solidariteitsbeweging met illegalen en met uitgeprocedeerde asielzoekers of collectieve acties van deze groepen. Sterker nog, sommige stedelijke collectieve acties zijn gekant tegen migranten en voor behoud en bescherming van de positie van de lokale bevolking tegen de concurrentie van nieuwkomers die de lonen omlaag en de huren omhoog drijft.

Regulering van internet is een nieuwe, ruimtelijke kwestie

Ten slotte is de regulering van internet een echt nieuwe, ruimtelijke kwestie. Het gaat hier om het inperken en verkavelen van Internet en de virtuele ruimte. Dit is begonnen met de commercialisering midden jaren negentig en is sindsdien versterkt door de behoefte van staten om de uitwisseling van online informatie te controleren. Dit wordt vaak gerechtvaardigd door de strijd tegen pedofilie, racisme en terrorisme. Of men verdedigt het herstel van territoriale soevereiniteit in de grensoverschrijdende, virtuele ruimte die is ontstaan door het verbinden van talloze servers en elektronische apparaten. Zo wordt echter aan de communicatievrijheid en privacy van internetgebruikers getoerd. Er is een lange traditie van internetactivisme dat zich richtte op de inrichting van de virtuele ruimte, maar de verplechting van fysieke en virtuele ruimte groeit en zou een voedingsbodem kunnen worden voor een nieuwe sociale beweging. De nieuwe vraagstukken vragen om diepgaande discussies en nieuwe visies op samenleving en politiek. Zowel de openbaarheid van internet als de bescherming van de privacy van gebruikers zijn fundamentele burgerlijke vrijheden. Mobilisaties rond deze kwesties zou een focus kunnen bieden voor een komende nieuwe cloud van sociale bewegingen. Bovendien openen de nieuwe technologieën mogelijkheden voor alternatieve en creatieve vormen van zelforganisatie.

« Plus ça change plus c'est la même chose »

De geografie van collectieve acties wordt steeds complexer, maar ondanks de zonet besproken veranderingen is er weinig nieuws onder de zon en is de complexe verhouding tussen lokale en translokale contexten van hedendaagse collectieve acties, zoals de Arabische Lente, de Indignados of de Occupy beweging niet nieuw, ook al zijn de vorm, de snelheid en de mate van interactiviteit nieuw. Soortgelijke transnationale en translokale golven van collectieve acties vonden eerder plaats zonder Facebook en zonder Twitter. 1989, 1968, de onafhankelijkheidsbewegingen van midden twintigste eeuw, de revoluties van het begin van de twintigste eeuw en 1848 zijn voorbeelden. En de grote politieke vraagstukken draaien ondanks de nieuwe thema's nog steeds om vrijheid, gelijkheid en broederschap, de afweging tussen de drie, en om de rol van de staat, de markt en culturele instituties. Vooral de strijd voor behoud en realisatie van deze principes in de verplechting van digitale en fysieke ruimte zal vergaande maatschappelijke gevolgen hebben. Maar, net als voorheen, ligt de uitkomst van de strijd niet bij voorbaat vast, maar zal die afhankelijk zijn van de verbeeldingskracht van activisten en de krachtmeting tussen de betrokken partijen.

Virginie Mamadouh (v.d.mamadouh@uva.nl) is universitair hoofddocente politiek en culturele geografie aan de Universiteit van Amsterdam. Haar onderzoek richt zich op collectieve representaties en strategieën op allerlei schaalniveaus om de wereld zich eigen te maken, van stedelijke bewegingen en transnationale bewegingen tot Europeanisering en geopolitiek.

Literatuurselectie

- Castells, Manuel (1983) *The City and the Grassroots. A cross-cultural theory of urban social movements*. London: Edward Arnold.
- Castells, Manuel (2001) *The Internet Galaxy. Reflections on the Internet, Business, and Society*. Oxford: Oxford University Press.
- Mamadouh, Virginie (1992) *De stad in eigen hand. Provo's, kabouters en krakers als stedelijke sociale bewegingen*. Amsterdam: Sua.
- Nicholls, Walter (2009) *Place, networks, space: theorising the geographies of social movements*. *Transactions* 34 (1):78-93.
- Nicholls, Walter, Byron Miller & Justin Beaumont, eds. (2013) *Spaces of Contention. Spatialities and Social Movements*. Farnham: Ashgate.